

יום הכיפורים תשע"ה (אוקטובר 2014) באר שבע

תפילה אישית – חנה

תמר אלכסנדר

יום הכיפורים הוא יום שכולו תפילה, בקשה ותחינה. יום שאנו נמצאים יחד בבית הכנסת, מתפללים במועד קבוע ובנוסף קבוע מתוך המחזור. כולנו יחד אומרים ושרים בקול רם את אותן המילים.

לתפילה בציבור יש עוצמה של יחד, של סולדיריות והזדהות.

אך יש גם תפילה אישית תפילה של יחיד שאין לה טקסט קבוע ואין לה מקום או זמן קבוע. זו בדרך כלל תפילה מתוך מצוקה. היחיד פונה באופן ישיר אל אלהים ללא תיווך של טקסט מנוסח. הוא מחבר את המילים שלו בלשונו שלו ומבטא את הבעיה האישית שלו. זו תפילה שבדרך כלל איננה כתובה. היא אינה נאמרת במקום מוגדר או בזמן מוגדר אלא לפי תחושתו ובחירתו של המתפלל. היא תפילה ספונטנית. היא כפי שכותב מרטין בובר: שיח ששופך האדם בפני אלוהיו.

דוגמה מובהקת מן המקרא, לתפילה אישית שנענתה היא חנה העקרה שנענתה וזכתה ללדת את שמואל. היא מנהלת שיח וסיג ישיר עם אלהים ובכל פעם פונה אליו בתפילה מסוג אחר. מתחינה, ונדר, עד לוויכוח שימוש בטעוניהם לוגיים ואפילו איומים.

רק לפני שבוע בהפטרות ראש השנה קראנו את סיפורה של חנה.

מידי שנה עלתה משפחתו של אלקנה לבית ה' בשילה. חנה התפללה ובכתה וביקשה ונדרה:

"וַתִּדְרֹךְ נְדָר וַתֹּאמֶר, יְהוָה צְבָאוֹת אִם רְאִיהַ תִּרְאֶה בְעֵינַי אֶמְתָּךְ

וְזָכַרְתִּי נִי וְלֹא-תִשְׁכַּח אֶת אֶמְתִּי, וְנִתְּנָה לְאֶמְתְּךָ, זָרַע אֲנִשׁ יָם-- וְנִתְּנִיו לַיהוָה כָּל יְמֵי חַיָּיו, וּמוֹרָהּ לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ. (שמואל א', א': יא')

חנה מתפללת לבדה, במועד שהיא בוחרת, אולם היא מעדיפה להתפלל במרחב ציבורי מקודש ובנוכחות אישיות ממסדית-הכהן הגדול.

המקרא אינו מפרט את מלות התפילה אלא רק הנדר ותפילת ההודיה לאחר הלידה. כתיבת התפילה היתה פוגעת בקשר האינטימי והפרטי בין חנה לה'. וכן, עצם הכתיבה היה יכול להגביל נשים אחרות להתפלל באופן ספונטני על פי המילים של כל אחת ואחת. חנה לא רק מתפללת במילים היא גם מוסיפה מעשה. היא נודרת להקדיש את בנה לאלהים ובכך מוותרת על הדבר אותו רצתה מכל-בן. אם יוולד היא תחלוק אותו עם אלהים.

קשת הפניות של חנה נעה מפסיביות ועד אקטיביות ואגרסיביות.

היא מתחילה בפסיביות נורמטיבית: בכי וצום. מה שמכעיס את אלקנה בעלה:

(1) והייתה פנינה מכעסת אותה, והייתה בוכה ולא אוכלת. (---)

אמר לה אלקנה אישה: למה תבכי, אמר לה: שרה שהייתה עקרה כך הייתה יושבת ובוכה כל היום. [ולמה אל תאכלין] אלא רבקה שהייתה עקרה כך הייתה עושה. למה ירע לבבך אלא רחל שהייתה עקרה כך הייתה יושבת בינה לבין עצמה. הלוא אנכי טוב לך מעשרה בניים" (פסיקתא רבתי פרשה מג).

המדרש מרחיב כל אחת מן השאלות שאלקנה שואל על פי המקרא: "למה תבכי, ולמה לא תאכלי, ולמה ירע לבבך". לגבי כל שאלה הוא מביא כדוגמה את אחת מן האמהות המיתולוגיות. ניתן להבין את תשובות אלקנה בשתי דרכים הפוכות: הוא מנחם את חנה ומביא לה כדוגמה את האמהות שאף הן התנהגו כמוה. או הפרוש הוא הפוך, אלקנה נוזף בה על התנהגותה שהיא מנוגדת לדוגמה שנתנו האמהות: ואז יש לקרוא עם סימני שאלה: האם שרה בכתה?, האם רבקה לא אכלה והאם רחל הסתגרה?, וכולן נפקדו, אין צורך בהתנהגות שלך. על פי פרוש זה שאני נוטה אליו. מסתברת יותר אמירתו: "הלא אנכי טוב לך מעשרה בניים", גם היא כתמיהה ונזיפה ואפילו עלבון: מדוע אינך מסתפקת בי.

המדרש מסביר מדוע בחר אלקנה לנקוב במספר עשרה.

(2) "עשר שנים ששהתה עמו ולא ילדה ונטל את פנינה וילדה לו עשרה בניים" (שם, שם)

כלומר לא מדובר במספר מטפורי שכוונתו "הרבה" אלא במספר ריאלי מציאותי. אלקנה מתייחס למספר הבנים שילדה לו פנינה. ולמעשה מעדיף או חנה לא רק על האישה השנייה אלא גם על כל בניו.

המדרש אף מצדיק את אלקנה על כך שנשא עוד אישה ובכך עונה בעצם על תמיהת הקורא: אם אלקנה כה אהב את חנה כפי שהצהיר מדוע נשא עוד אישה.

(3) "ולמה נטל שתי נשים בשביל, ויהי לפנינה ילדים ולחנה אין ילדים." (שם, שם)

דהיינו לאלקנה לא היתה ברירה מאחר וחנה לא ילדה הוא היה מחוייב על פי ההלכה לשאת עוד אישה או לגרש את חנה.

המדרש מנמק מדוע חנה הסכימה לנישואים אלו, שהרי יכלה היא להתגרש

(4) "כיון שראתה חנה שלא ילדה ואמרה: אומר לו, שיכניס צרתי לביתי ומתוך זה יראה הקב"ה שהכנסתי צרתי לביתי ויפקוד אותי." (שם, שם)

חנה היתה מוכנה להקריב הרבה, להסתכן בחיים עם עוד אישה שמראש היא מכנה "צרתתי" מתוך אותה תפיסה שאם היא נותנת ידה לקיום ההלכה ולסיוע במצוות ההולדה אלהים יגמול לה לטובתה.

חנה, אם כן ידעה מראש לאיזה מצב קשה היא מכניסה את עצמה ואכן לא טעתה. פנינה דאגה למרר את חייה. זאת מפורש כבר במקרא: "וכיעסתה צרתה גם כעסי". המדרש מתאר את הסבל היום יומי של חנה:

(5) "היתה פנינה משכמת ואומרת לחנה: אין את עומדת ומרחצת פניהם של בנייך כדי שילכו לבית הספר? ובשש שעות היתה אומרת: אין את עומדת ומקבלת את בנייך שבאו מבית הספר? זה וכעסתה צרתה גם כעסי".

המדרש והתלמוד אינם משנה אחידה ומדברים בקולות רבים. בתלמוד מופיעה פרשנות המצדיקה את מעשי פנינה. כביכול לשם שמיים נתכוונה בהתנהגותה הפוגענית. היא עשתה זאת כדי להביא את חנה לידי יאוש ומתוך כך להביאה להתפלל תפילה מעומק הלב, ולכן תפילה שיש לה סיכוי להיענות:

(6) "שטן ופנינה לשם שמיים נתכוונו [---] פנינה, דכתיב וכעסתה גם כעס בעבור הרעימה" (בבא בתרא טז: א)

אם כי אפילו בקטע זה פנינה מושווית לשטן. (ההקשר הוא פעולת השטן ביחס לאיוב).

תגובת אלקנה "הלא אנכי טוב לך מעשרה בניים" היא תשובה המתכוונת להציע אהבה ונחמה אם כי יש בה גם יהירות אך בוודאי שיש בה חוסר הבנה לצרכיה של האישה שגם אם היא מאד אוהבת את בעלה היא עדיין זקוקה באופן עמוק לממש את אמהותה. חנה נוכחת שבעלה לא יוכל לעזור לה והיא פונה ישירות לאלהים. במקרא לא מפורט תוכן התפילה, כתוב: "ותתפלל אל ה' ובכה תבכה" ואילו במדרש: יש פרוט מה אמרה חנה כשהיא משכילה להשתמש בדרך המשל המקובלת על חז"ל.

(7) "אמרה חנה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך, קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו. בא עני אחד ועמד על הפתח. אמר להם: תנו לי פרוסה אחת. ולא השגוהו עליו. דחק ונכנס אצל המלך. אמר לו: אדוני המלך מכל סעודה שעשית, קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת? [---]

אמרה לפניו: ריבונו של עולם, כל מה שבראת באישה לא בראת דבר אחד לבטלה. עיניים לראות, ואזניים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהם מלאכה, רגליים להלך בהן, דדיים להניק בהן. דדיים אלו הללו שנתת על לבי למה לא להניק בהן? תן לי בן ואניק בהן. (ברכות, לא: ב.)

בתפילה זו יש גם התרסה ותביעה כלפי האל ושימוש בכליו שלו. אתה בראת תכלית לכל דבר, כולל לכל אבר בגוף אם כך למה בראת לי דדיים?? בתשתית התביעה עומדת התפיסה שאמהות היא תכלית בריאת האישה. תכלית בריאת האברים הנשיים.

משכלו הקיצים עבור חנה וגם תפילת תחנונים או טעונים לא עזרה) ואגב נדיר על פי המקרא שאישה פונה ישירות לאלהים) היא מאיימת על אלהים ומציעה תחבולה מסוכנת וקיצונית ביותר:

(8) "מוטב שתראה בטובה קודם שתראה שלא בטובה"

אם אינך עוזר לי בדרך הטובה והמקובלת (תפילה) אנקוט בדרך הקשה. בבחינת

The easy way and the hard way

"אמרה אם אין אתה פוקדני, אני הולכת ועושה עצמי עם איש אחר, ובעלי רואה אותי וחושדני ומוליכני אצל כהן ומשקה אותי מי המרים. נמצאת אני טהורה ועליך לפקוד אותי וליתן לי בן. ככתוב: ואם לא נטמאה ונקתה ונזרעה זרע"

אם אלהים לא נענה לתפילות. היא מוכנה להיחשד כנואפת, לעבור את טקס אישה סוטה שהוא טקס נורא ומשפיל (עד כדי כך שחז"ל בטלו אותו). אם לא תמות עם שתית המים המרים שזו ההוכחה לחפות האישה אלהים הבטיח (כך מבינה חנה) לפקוד את האישה בזרע. אם כן, חנה מוצאת דרך להכריח את אלהים לפקדה, היא ממלכדת אותו במילותיו שלו. היא כמובן מפרשת את ההריון כהבטחה למימוש ודאי ולא רק כאפשרות כפי שגם אפשר להבין מן הטקסט.

לסיכום: המדרש מעמיד לעומת המקרא את דמותה של חנה, כדמות המתפתחת מפסיביות לאקטיביות בסוגי הפניות שלה לאל. החל מהדרך הפסיבית: בכי, צום, דכאון, דרך תפילות, ותחינות, נדר להקדשת הבן לאל, הוכחות וטעונים לוגיים, ועד לאיומים קשים.

ביום קדוש זה כשאנו מתפללים ופונים לאלהים, ראינו באמצעות הדוגמה של חנה בספרות חז"ל כמה היהדות פתוחה רחבה וגמישה לקבל סוגים שונים של פניות, וסוגים שונים של תפילות ובלבד שיבואו מלב טהור.